

Trešās personas verbu saistāmība ar ģenitīvu: „Līdzsvarotā mūsdienu latviešu valodas tekstu korpusa” dati

Combinability of third-person verbs with genitive: data of „The balanced corpus of Modern Latvian”

Gunta Nešpore-Bērzkalne

Latvijas Universitātes

Matemātikas un informātikas institūts

Raiņa bulvāris 29, Rīga, LV-1050

E-pasts: gunta.nespore@lumii.lv

Izmantojot „Līdzsvarotā mūsdienu latviešu valodas tekstu korpusa” datus, rakstā analizēti trešās personas (resp. vienpersonas) verbi *gribēties, iegribēties, sagribēties, pietikt, trūkt, pietrūkt, vajadzēt, ievajadzēties, savajadzēties*, kas tradicionāli saistās ar ģenitīvu, bet mūsdienu valodā tiek lietoti arī ar citiem locījumiem – nominatīvu un akuzatīvu. Konstatēts, ka pie vārdiem *pietikt, trūkt, pietrūkt* joprojām dominē ģenitīvs, lai gan atsevišķos gadījumos sastopams arī nominatīvs, savukārt pie vārdiem *vajadzēt, ievajadzēties, savajadzēties, gribēties, iegribēties* un *sagribēties* ģenitīvs visbiežāk tiek aizstāts ar akuzatīvu.

Atslēgvārdi: trešās personas verbi; saistāmība; ģenitīvs; akuzatīvs; nominatīvs; latviešu valodas tekstu korpus.

Ievads

Inta Freimane (2008, 90) monogrāfijā „Trešā persona latviešu verbu sistēmā” min šādus trešās personas verbus¹, kas tradicionāli saistās ar ģenitīvu: *gribēties, iegribēties, sagribēties, pietikt, trūkt, pietrūkt, vajadzēt, ievajadzēties*. Kā raksta I. Freimane (2008, 90), „minētie verbi pieder pie pasīvās personas lauka – tie nosauc psihiskus procesus un stāvokļus: vajadzību vai tās noliegumu, vēlēšanos, gribas izpausmi. Ģenitīvs pie šiem vārdiem nosauc atbilstošo priekšmetisko subjektu”. Taču valodas praksē šie verbi ne vienmēr tiek lietoti saistījumā ar ģenitīvu, turklāt daži no tiem (piem., *gribēties, vajadzēt*) kopā ar ģenitīvu tiek lietoti retāk nekā ar citu locījumu (šajā gadījumā – akuzatīvu).

¹ Trešās personas verbi tiek lietoti tikai trešās personas formā, gramatikā tos tradicionāli dēvē par vienpersonas vārdiem.

Kā atzīst I. Freimane (2008, 92), šīm atkāpēm no literārās normas ir objektīvs pamatojums dziļajās struktūrās.

Lai noskaidrotu minēto verbu saistāmības tendences valodas praksē, izmantoti „Līdzsvarotā mūsdienu latviešu valodas tekstu korpusa 2013” dati. Korpus ir izstrādāts Latvijas Universitātes Matemātikas un informātikas institūta Mākslīgā intelekta laboratorijā 2013. gadā, tajā ir apmēram 4,5 miljoni vārdlietojumu. Jāņem vērā, ka korpusā iekļauti pārsvarā rediģēti (publicēti) rakstu valodas teksti (periodika, daiļliteratūra, normatīvie akti u. c.), kuros atkāpju no valodas normām ir mazāk nekā sarunvalodā vai nerediģētos tekstos. Analizēti visi I. Freimanes minētie verbi, kam pievienots arī verbs *savajadzēties*. Minētie verbi apskatīti arī noliegumā, ja tāds tekstu korpusā ir atrodams (tekstu korpusa datus noliegumā nav verbu *ievajadzēties* un *savajadzēties*, arī apgalvojumā šie verbi sastopami reti). I. Freimanes secinājumus salīdzināt ar mūsdienu latviešu valodas tekstu korpusa datiem īpaši interesanti ir tāpēc, ka I. Freimanes pētījumi par trešās personas verbiem veikti pirms latviešu valodas tekstu korpusu izstrādes un tekstu korpusā iekļautie teksti ir ievērojami jaunāki par vairumu no I. Freimanes izmantotajiem tekstiem.

1. tabulā redzams, cik piemēru katrai verbu grupai (vienas saknes verbi analizēti kopā, jo būtiskas atšķirības vienas saknes verbu saistījumā ar ģenitīvu vai locījumiem, kas to aizstāj, nav konstatētas) atlasīts no tekstu korpusa, kā arī cik gadījumos no tiem attiecīgie verbi saistās ar nomenu vai pronomeni. Jāprecizē, ka šajā grupā iekļauti tikai piemēri, kuros nomena vai pronomena locījums ir atkarīgs no verba (nevis no, piem., mēra adverbs vai cita daudzuma apzīmējuma – *vajag daudz naudas*), kā arī nomens vai pronomens noteiktā locījumā atrodas pie verba, nevis ir izsecināms no konteksta, tātad tabulas labās puses ailē redzams to piemēru skaits, kas izmantojami, lai noskaidrotu, cik bieži ģenitīvu pie analizētajiem trešās personas verbiem aizstāj cits locījums. Izņēmums ir konstrukcija ar prievārdu *ar* pie verbiem *pietikt/nepietikt* (piem., *ar to pietiek*), kas pieskaitīta un analizēta pie piemēriem, kuros verbs ir saistījumā ar nomenu vai pronomeni.

Verbi	Kopējais piemēru skaits	Verbs saistījumā ar nomenu vai pronomeni
<i>Trūkt, pietrūkt, netrūkt, nepietrūkt</i>	802	767
<i>Pietikt, nepietikt</i>	558	403
<i>Gribēties, sagribēties, iegribēties, negribēties, nesagribēties, neiegribēties</i>	898	88
<i>Vajadzēt, ievajadzēties, savajadzēties, nevajadzēt</i>	3547	198

1. tabula. Analizētie trešās personas verbi un to lietojuma piemēru skaits.

Kā redzams 1. tabulā, verbi *trūkt* un *pietikt* lielākajā daļā gadījumu saistās ar nomenu vai pronomenu, savukārt verbi *gribēties* un *vajadzēt* ar nomenu vai pronomenu saistās relatīvi reti – mazāk nekā 10% gadījumu. Verbi *gribēties* un *vajadzēt* visbiežāk tiek lietoti kopā ar infinitīvu, un tiem ir semantisko modifiktāju funkcija. Piem.:

- (1) <Gribētos> dzirdēt kādu dzīvu balsi, taču ieslēgt radioaparātu viņa neuzdrošinās ..
- (2) Man vienkārši <gribējās> pamēģināt, kā tas ir – būt par avižpuiku.
- (3) Tā laikam <nevajadzēja> darīt.
- (4) .. visiem <vajag> stāvēt rindā un būt klusiem.

Verbs *trūkt* ar infinitīvu netiek lietots, bet verbam *pietikt* tekstu korpusā atrodami nedaudzi lietojuma piemēri arī kopā ar infinitīvu, lai gan tiek uzskatīts, ka verbi *trūkt* un *pietikt* ar infinitīvu tiešā veidā nesaistās (Freimane, 2008, 100–101):

- (5) .. pēc zvanišanas pie durvīm <pietiek> atbildēt – Mareuss ..
- (6) – <Pietiek> blēņoties!
- (7) <Pietiek> ielūkoties privātskolu mājas lapās ..

Apskatītie verbi mēdz piesaistīt arī palīgteikumus (8., 9. un 10. piemērs) un adverbus ar kvantitatīvu nozīmi (11., 12. un 13. piemērs), izņemot verbu *pietikt*, kura apkaimei nav raksturīgi šādi adverbji, un verbu *trūkt*, kas parasti nepiesaista palīgteikumu (līdzīgi kā infinitīvu):

- (8) <Vajag>, lai istajā brīdī kāds pagrūž...
- (9) Optimālā variantā pat <pietiek>, ja katlu kurina reizi diennaktī.
- (10) ..viņai <gribētos>, lai izrāde uzrunātu visus.
- (11) <Gribētos> daudz, bet visu uzreiz finanses neļauj ..
- (12) Katru reizi līdz uzvarai <pietrūka> pavisam nedaudz ..
- (13) Tikai viņam jau vienmēr visvairāk < vajag>.

Verbi *vajadzēt* un *pietikt* sastopami arī bez jebkādiem paplašinātājiem (tie vairāk vai mazāk precīzi ir izsecināmi no plašāka konteksta), piem.:

- (14) *Pietiekami esmu izbaudījusi tos priekus!* <Pietiek>! Dēls man ir. Viss!
- (15) *Lauma, <pietiek>!* Nerunā vairs!
- (16) *Argumentācija?* <Vajag>!
- (17) *Vingrošana?* Zinu, ka <vajadzētu>, taču esmu izturējusi četras piecas dienas.
- (18) *Un tad tie tusi, tie garie vakari, un tā tukšu salmu kulšana. Paldies, <nevajag>.*

Sīkāk apskatīti verbi saistījumā ar nomenu vai pronomenu.

Visiem apskatītajiem vārdiem tekstu korpusa datos parādās gan piemēri, kuros tie tiek lietoti kopā ar ģenitīvu, gan arī piemēri, kuros ģenitīva vietā stāties cits locījums (akuzatīvs vai nominatīvs). Tomēr atšķiras šo locījumu biežums, pie vārdiem *trūkt* un *pietikt* dominē ģenitīvs, bet pie vārdiem *gribēties* un *vajadzēt* – cits locījums.

1. *Trūkt, pietrūkt, netrūkt, nepietrūkt*

Šo vārdu saistībā parliecināši dominē ģenitīvs, piem.:

(19) *Viņai <pietrūka> drosmes.*

(20) *Studentiem <trūkst> naudas.*

Parādās arī nedaudzi (29 piemēri) saistījumi ar nominatīvu, bez nozīmes atšķirības no ģenitīva, piem.:

(21) *Pētījumu neesamība ir iemesls tam, ka <trūkst> latviešu valodas terminoloģija vairāku jautājumu izklāstam.*

(22) *.. būt nelaimīgam tādēļ, ka <trūkst> citu cilvēku sabiedrība..*

Izteicienu varianti, kas atšķiras tikai ar locījumu, kurā ir ar vārdu saistītais pronomens, skaidri parāda, ka šie locījumi tiek lietoti bez nozīmes atšķirībām:

(23) *Tas tik vēl trūka.*

un

(24) *Tā tik vēl trūka.*

2. *Pietikt, nepietikt*

Kopā ar šiem vārdiem līdzīgā biežumā sastopams ģenitīvs un konstrukcija ar prievārdu *ar*, piem.:

(25) *Jums vēl <pietiek> bezkaunības man zvanīt naktī?*

(26) *Ar pusi pilnīgi <pietiek>.*

Starp šīm konstrukcijām ir nozīmes atšķirība. Kopā ar ģenitīvu šie vārdi izsaka nozīmi, ka iesaistītās personas rīcībā kaut kas ir – vai nu pietiekošā daudzumā, vai, ja verbs ir noliegts, pārāk maz, bet nav runa par kādu citu objektu, kas arī būtu vajadzīgs:

(27) *Vai grēku <nepietiek>, lai uzņemtos vēl vienu?;*

(28) *Centības un gribēšanas viņam <pietiek>, taču masīvie slovāki itin ātri nolika jauno uzbrucēju pie vietas.*

Savukārt verbs kopā ar prievārda konstrukciju izsaka arī nozīmi, ka iesaistītās personas rīcībā kaut kas (ar nomenu vai pronomenu nosauktais) ir, bet

ir/nav (atkarībā no tā, vai verbs ir noliegts) vajadzīgs vēl kaut kas cits. Attiecīgi – ja verbs ir noliegts (*nepietikt*), tiek izteikta vajadzība pēc vēl kā cita (nevis vairāk tā paša objekta, kas nosaukts ar attiecīgo nomenu vai pronomenu):

(29) *Puikām ar mani <nepietiek>, – viņa uzmanīgi runāja. – Vajadzīga māte.*

(30) *Taču dzīvē ar talantu vien <nepietiek>, jāiegūst arī izglītība ..*

Ja verbs nav noliegts, vajadzība pēc vēl kā cita nav izteikta:

(31) *.. vai ar šiem resursiem un spējām <pietiek>, lai sasniegtu uzņēmuma mērķus.*

(32) *Ja ir līdzīgi darba apstākļi, <pietiek> ar apkopojosu ziņu norādīšanu minētajos dokumentos.*

Ja tomēr ir runa par to, ka papildus vajadzīgs tas pats, kas nosaukts ar nomenu vai pronomenu, parasti ir minēts konkrēts apjoms vai citādi konkrētizēts tas, ar ko nepietiek:

(33) *.. ar pieciem maziem radiatoriem <pietiek>, lai nodrošinātu mājvietā siltumu.*

(34) *Daugavpilij ar 6 notāriem <nepietiek>.*

Atsevišķos gadījumos („Līdzsvarotajā mūsdienu latviešu valodas tekstu korpusā” atrodami tikai 4 piemēri) ģenitīva vietā parādās nominatīvs, kas pēc nozīmes neatšķiras no ģenitīva:

(35) *.. jo citi ienākumi <pietiek> vien „pašu vēderam”.*

(36) *.. mazāk zināmi izpildītāji, kuriem <pietika> drosme parādīt savu dziedātprasmi..*

(37) *.. ar pāris katla uzpildes reizēm siltums <pietiks> ilgākam laika posmam.*

(38) *Autostāvvietā .. ir liela, lai <pietiktu> vieta divām automašīnām katram dzīvoklim.*

Tekstu korpusā atrodams arī viens teikums, kurā verbs *nepietikt* lietots kopā ar akuzatīvu, tomēr tas ir ļoti netipisks, iespējams, prievārds „ar” tekstā ir izlaists kļūdas pēc:

(39) *.. aplūrēt katru sniegpārslu — tur visu kaķa mūžu <nepietiek>.*

3. *Gribēties, sagribēties, iegribēties, negribēties, nesagribēties, neiegribēties*

Ar nomeniem vai pronomeniem saistās tikai neliela daļa no tekstu korpusā atrodamajiem verba *gribēties* lietojumiem (un pārējiem analizētajiem tās pašas saknes verbiem). Kā minēts iepriekš, vairumā gadījumu šie verbi saistās ar infinitīvu un funkcionē kā semantiskie modificētāji.

Ja šie verbi ir saistījumā ar nomenu vai pronomenu, tas visbiežāk ir akuzatīvā:

(40) *Bet vispirms man <gribētos> lielu virtuvi, kur to visu nolikt.*

(41) .. *fizioloģiski <gribējās> ko saldu un daudz.*

Interesanti, ka „Līdzsvarotā mūsdienu latviešu valodas tekstu korpusa dati” neatbilst I. Freimanis rakstītajam, ka akuzatīvs pie *gribēties* sastopams retāk (nekā pie *vajadzēt*) (Freimane, 2008, 92).

Pēc tekstu korpusa datiem ģenitīvs pie šiem vārdiem sastopami ārkārtīgi reti (3 piemēri):

(42) *Piepeši <sagribējās> kaut kā sava.*

(43) *Man <gribējās> miera, Augustīn!*

Uz to, ka šādas konstrukcijas saistās ar novecojušu valodu, daiļliteratūru vai ir citādi stilistiski marķētas, norādījis arī J. Rozenbergs (1983, 21) un A. Kalnača (2011, 68–69).

Viens no šiem trim piemēriem ar ģenitīvu ir interesants ar to, ka kā vienlīdzīgi teikuma locekļi pie verba lietoti lietvārdi akuzatīvā un ģenitīvā (ja vien nepieņem, ka pirmais no tiem ir daudzskaitļa ģenitīvā, kas būtu neparasti lietvārda leksiskās nozīmes dēļ):

(44) .. *ka viņam <gribas> daudzu sieviešu draudzību un mīlēšanas.*

4. *Vajadzēt, ievajadzēties, savajadzēties, nevajadzēt*

Arī šie verbi vairumā gadījumu saistās ar infinitīvu un funkcionē kā semantiskie modificētāji.

Ar nomeniem vai pronomeniem saistās tikai neliela daļa no tekstu korpusā atrodamajiem šo verbu lietojuma piemēriem. Parasti šie nomeni vai pronomeni ir akuzatīvā. Piem.:

(45) *Man <vajag> kalnus.*

(46) *Iespējams, tev nemaz aptiecinu <nevajadzēs> ..*

Krietni retāk (32 piemēri) šie verbi ir lietoti kopā ar ģenitīvu. Piem.:

(47) *Iljam <nevajadzēja> palīga, es zināju, ka viņš pats tiks galā.*

(48) *Kam tad naudās <savajadzējies>?*

(49) *Man <vajadzētu> cukura ..*

Arī šo verbu lietojuma piemēros būtiskas nozīmes atšķirības starp ģenitīvu un akuzatīvu nav manāmas. Atrodami līdzīgi teikumi, kas atšķiras ar pronomēna locījumu:

(50) *Nekā no tevis <nevajag>.*

un

(51) *Man neko no jums <nevajag>.*

(52) *Nevienu <nevajag>.*

un

(53) *Man vairs nevienu <nevajag>!*

Uz tendenci pie daudziem verbiem ģenitīva vietā lietot arī akuzatīvu norādījis jau J. Endzelīns un K. Mīlenbahs „Latviešu valodas mācībā” un „Latviešu gramatikā” (1907, 171–172, 1993, 205) (verbi *vajadzēt* un *trūkt* gan šeit minēti pie tiem, kas lietojami ar ģenitīvu).

Arī Dz. Paegle „Latviešu literārās valodas morfoloģijā” (2003, 41) min, ka mūsdienu runātāji ģenitīva konstrukcijas šādos gadījumos aizstāj ar akuzatīva konstrukcijām. „Latviešu valodas gramatikā” minēts, ka „ģenitīva un akuzatīva sinonimiskais lietojums veidojies laika gaitā, nivelējoties abu locījumu nozīmēm, kas bijušas atšķirīgas. [...] Mūsdienu valodas lietotāji šīs nozīmju nianšes lielākoties vairs nešķir, ikdienas saziņā šādā nozīmē parasts ir akuzatīvs” (Smiltnece 2013, 348). Tekstu korpusa dati pilnībā atbilst šiem apgalvojumiem.

2. tabulā redzams, kādos locījumos un cik reižu analizētajos piemēros lietots nomens vai pronomens pie attiecīgajiem verbiem (tabulā nav iekļauts verbs *pietikt* pie konstrukcijas ar priedēkli *ar*, tāpēc šeit minēto piemēru kopējais skaits ir mazāks nekā 1. tabulas labajā ailē minētais).

Verbi	Ģenitīvs	Akuzatīvs	Nominatīvs
<i>Trūkt, pietrūkt, netrūkt, nepietrūkt</i>	738		29
<i>Pietikt, nepietikt</i>	181	1	4
<i>Gribēties, sagribēties, iegribēties, negribēties, nesagribēties, neiegribēties</i>	3	85	
<i>Vajadzēt, ievajadzēties, savajadzēties, nevajadzēt</i>	32	166	

2. tabula. Pie verbiem dažādos locījumos lietoto nomenu vai pronomenu skaits.

Kā redzams 2. tabulā, pie verbiem *gribēties* un *vajadzēt* ģenitīvu gandrīz pilnībā ir aizstājis akuzatīvs. Tas apstiprina uzskatu, ka nomenam vai pronomenam, kas tradicionāli bijis ģenitīvā, ir objekta nozīme; tā kā valodas praksē objekta nozīmes locījums parasti ir akuzatīvs, nevis ģenitīvs, mūsdienu latviešu valodā akuzatīvs pie verba objekta nozīmē tiecas dominēt visos iespējamajos gadījumos (Freimane 2008, 92).

Savukārt verbi *trūkt* un *pietikt* vairumā gadījumu lietoti ar ģenitīvu, nominatīvs tā vietā ir lietots pietiekami reti, lai to vēl aizvien varētu uzskatīt par atkāpi no normas. Tomēr fakts, ka ģenitīvu tiecas aizstāt nominatīvs kā subjektam raksturīgs locījums, nevis akuzatīvs kā pārējiem diviem verbiem, apliecina, ka pie verbiem *trūkt* un *pietikt* ģenitīvam ir subjekta, nevis objekta nozīme.

Secinājumi

Apskatītās verbu grupas „Līdzsvarotajā mūsdienu latviešu valodas tekstu korpusā” ir plaši pārstāvētas, tāpēc ļauj izdarīt secinājumus par šo verbu lietošanas tendencēm mūsdienu rakstu valodā.

Pēc locījumiem, ar ko kopā tiek lietoti verbi, tie iedalāmi divās grupās: saistījumā ar verbiem *pietikt* un *trūkt* joprojām dominē ģenitīvs, savukārt pie verbiem *vajadzēt* un *gribēties* gandrīz vienmēr tiek lietots akuzatīvs, to vairs nevar uzskatīt par atkāpi no normas, mūsdienu tekstos tieši ģenitīvs šķiet neierastāks.

Tādās pašās grupās verbi iedalāmi pēc tā, kurš locījums var ieņemt ģenitīva vietu. Pie verbiem *pietikt* un *trūkt* ģenitīvu var aizstāt nominatīvs, bet pie verbiem *vajadzēt* un *gribēties* – akuzatīvs. Tas apstiprina uzskatu, ka ģenitīvam pie pirmajiem diviem verbiem ir subjekta nozīme, bet pie otrajiem diviem – objekta nozīme.

Avots

Līdzsvarots mūsdienu latviešu valodas tekstu korpus. Pieejams: <http://www.korpuss.lv>.

Literatūra

1. Endzelīns, Jānis, Mīlenbahs, Kārlis. 1907. *Latviešu gramatika*. Rīga: Zihmaņa apgāds.
2. Endzelīns, Jānis, Mīlenbahs, Kārlis. 1993. *Latviešu valodas mācība*. 14. izdevums. Rīga: Zvaigzne. [Pirmizdevums: Rīga, 1907.]
3. Freimane, Inta. 2008. *Trešā persona latviešu verbu sistēmā*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
4. Kalnača, Andra. 2011. *Morfoloģijas stilistika*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
5. Paegle, Dzintra. 2003. *Latviešu literārās valodas morfoloģija*. I. Rīga: Zinātne.
6. Rozenbergs, Jānis. 1983. *Latviešu valodas praktiskā stilistika*. II. Rīga: Zvaigzne.
7. Smiltneice, Gunta. Lietvārds (substantīvs). 2013. *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 324–369.

Summary

The article deals with the third-person verbs in Latvian (*gribēties* 'to want', *iegrībēties* 'to have a craving', *sagrībēties* 'to have a craving', *pietīkt* 'to be enough', *trūkt* 'to lack', *pietrūkt* 'to lack', *vajadzēt* 'to need', *ievajadzēties* 'to need', *savajadzēties* 'to need'), that traditionally are used with the genitive case, but in Modern Latvian – with other cases as well, namely – with nominative and accusative.

Data from „The balanced corpus of Modern Latvian” („Līdzsvarots mūsdienu latviešu valodas tekstu korpuss”) show that verbs *pietīkt*, *trūkt*, *pietrūkt* still mostly are combined with the genitive case, though occasionally it is substituted with nominative; whereas in connection with verbs *vajadzēt*, *ievajadzēties*, *savajadzēties*, *gribēties*, *iegrībēties* and *sagrībēties* the genitive case in most instances is substituted with accusative.